

## SZEMLE

**OLÁH SZABOLCS: HITÉLMÉNY ÉS TANKÖZLÉS.  
BORNEMISZA PÉTER GYÜLEKEZETI ÉNEKHASZNÁLATA**

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 311 l. (Csokonai Universitas Könyvtár:  
Bibliotheca Studiorum Litterarium, 22).

A kötet a gyülekezeti ének (lelki ének) egy-egy kérdését poétikai megközelítésben tárja az olvasók elé. Oláh Szabolcs jól felépített, didaktikus előszóban részletezi a könyv célkitűzéseit. Eszerint a szerző a gyülekezeti énekeket elsősorban nem himnológiai vagy liturgiai, hanem irodalmi szempontból tárgyalja. Az énekelt tanítások másfél százada az irodalmi kánon peremterületére sodródtak. Oláh Szabolcs megkísérli ezeket „újra bevonni az *esztétikai ítéletalkotás eleven játékterébe*”, és „a gyülekezeti ének esztétikai cselekedtető képességét az istentiszteleti események közegében” leírni. Az énekek esztétikumában Oláh nagy szerepet tulajdonít a szöveg és a dallam által kiváltott érzelmi hatásnak és etikai következménynek. Úgy látja, hogy az énekhasználatnak – az imádság, a katekizálás, a prédikáció és más szertartáselemek közegében – spirituális közösségformáló szerepe lehet (9). Tanközlés és hitélmény (tételes tanítás és lelki történet) egymást feltételező fogalmai és a közöttük lévő feszültség értelmezése köti össze a könyv egyes fejezeteit. Az előszót olvasva kérdésként merül föl, hogy a gyülekezeti szétválás előtti korszak éneklési szokásait „összprotestáns” jelzővel kell-e illetnünk. Nem lenne-e jobb egyszerűen „protestáns”-nak minősíteni ezeket? (9.) Kell-e hangsúlyoznunk a gyülekezeti éne-

kek elemzésétől való irodalomtörténeti idegenkedést? (10.) A régi magyar irodalomban az egy-egy szövegkorpuszhoz való hozzáférést komoly előmunkálatoknak kell megelőznie, s többnyire csak ezek elvégzése után lehet érvényes elemzéseket készíteni. (Sarkítva a problémát: amíg nincs kiadva például a 17. századi gyülekezeti énekek nagy része – illetve a gyűjtemények nem jelentek meg hasonló kiadásokban –, addig nehéz erről a korszakról érvényes költésztörténeti megállapításokat tenni. Ráadásul a sok-sok kiadást megért énekeskönyvekben a nagyszámú 16. századi ének közül kell kiemelni a 17. századiakat.)

Az eredetileg PhD disszertációként megvédett munka e nyomtatott és átdolgozott változatában az első fejezet (*A hit a szenvedélyben rejtőzik és teljesedik be*) a hitélmény nyelvi reprezentációját helyezi a középpontba. A fejezet címében jelzett állítást bővebb, kutatástörténeti kitérő magyarázza meg. Oláh „a templomi ének esztétikai hatását a liturgikus környezetben a közös retorikai-poétikai szabályok világában” próbálja leírni (30). Válaszol arra a kérdésre, hogy a klasszikus-humanista retorikák alaktani rendszerét hogyan szembesíthetjük a gyülekezeti énekek nyelvi és retorikai fogásaival. Oláh elemzi az *Ó, mennyei mi szent Atyánk* (RPHA

1122) kezdetű himnuszon belüli szövegmozgást, s az ének hatását liturgiai környezetben, a retorikai és poétikai szabályok feltárásával ragadja meg. (Az elemzések szempontjából szerencsésebb lett volna az énekeknek nem félprózai, hanem versformában való közlése, valamint itt a latin mintának a figyelembevétele is.) Követendőnek tartom a szerző azon szándékát, amely szerint hangsúlyosabbá kell tenni ének és vers kapcsolatát a gyülekezeti énekek vizsgálatában: az énekek zenei-retorikai és a szövegek poétikai-retorikai megformáltságát együtt tanácsos elemezni. Oláh elismeri az irodalom- és zenetörténet eddigi eredményeit, adatbázisait és kiadásait, amelyek nélkül nem lehetne a gyülekezeti ének hatalmas szövegtárházával mint egészszel foglalkozni. Igaznak, de némileg méltánytalannak tartom azonban a szerző azon fejtegetését, amely szerint az adatbázist készítő (illetve formális elemeket vizsgáló, alaktani kérdéseket felvető) kutató a költeményt ismételt rubrikák halmazának tekinti (41–42). A kutatási segédeszközök előállításához szükséges kutatói önkorlátozás nem feltétlenül korlátoltságból ered.

A kötet további fejezeteiben a gyülekezeti énekek használatát és kommunikatív teljesítményét Oláh Szabolcs Bornemisza Péter 1582-es detrekői énekeskönyvének (RMNy 513) első, gyülekezeti ének-részen keresztül mutatja be. Bornemisza azáltal is jelentős szerepet játszik a gyülekezeti éneklés történetében, hogy az 1574-es Huszár Gál-féle graduál-énekeskönyv (RMNy 353) olvasójává vált (2–3. fejezet), és hogy 1584-ben a *Foliopostillában* (RMNy 541) reflektált saját 1582-es énekeskönyvére (5. fejezet).

A második fejezet (*Az 1574-es és az 1582-es pünkösdi énektömb eltérései*)

filológiai vizsgálata és szövegelemzése példát mutatnak arra, hogyan lehet a gyülekezeti énekeskönyvek egy-egy műfajtömbjét szoros olvasással értelmezni, valamint a vallási és esztétikai tapasztalat kölcsönösségét bemutatni. Szegedi Gergely *Keresztyének, kik vagytok* (RPHA 731) pünkösdi invokációján keresztül Oláh a beszédhelyzet-változások, retorikai és nyelvtani szerkezetek teológiai értelmezésére mutat példát. (A kötet végén egy verskezdősor-mutató megkönnyíthette volna az egyes versek visszakereshetőségét.)

A harmadik fejezet (*Az 1574-es és 1582-es katekizmusi énektömb eltérései*) a filológiai kérdések tisztázása mellett a káté-énekek kommunikatív erejét hangsúlyozza. Oláh az énekelt tanításokban nem olyan didaktikus, dogmatikus és statikus műfajt lát, amelyben egyedül a hittételek magyarázata a cél. Szerinte a káté-énekek is képesek voltak „esztétikailag cselekedtetni” az egykori éneklőket, és a hitélmény megtapasztalására is sor kerülhetett. Mindezen énekek azáltal, hogy beleágyazódtak a káté-istentiszteletek rendjébe, járulékos jelentésszerzők szert. A szerző rekonstruálja és magyarázza a *Foliopostilla* káté-istentiszteleti rendjét. Meghatározza Huszár Gál 1574-es katekizmusi énektömbjének liturgikus helyét a korabeli magyar és külföldi rendtartások között. A hivatkozott káté-istentiszteleti rendek vázlatos egymás mellé helyezése megkönnyíthette volna az olvasó munkáját.

A Bornemisza-féle antilurgizmus – szertartási elem nem maradt Bornemisza istentiszteletében, csak gyülekezeti ének, imádság és igehirdetés – Kathona Géza nyomán való említését és az érvelésbe való bevonását (90, 199) könyve vége felé (250–252) maga Oláh is módosítja. Botta Istvánnak a szerző által idézett monog-

ráfiaja – *Huszár Gál élete, művei és kora* – és 16–17. századi források nyomán végzett vizsgálataim – *Lelki énekekről régi magyarok...* – a következőkről győzték meg: 1. a gyülekezeti és szertartási énekeket egyaránt éneklő 16. századi protestánsok istentiszteleti rendjei nem állnak a mai agendákhoz hasonló könyvekben a rendelkezésünkre. 2. Huszár Gál teljesítménye azért is egyedülálló, mert nem külön agendában, graduálban és énekeskönyvben közölte az istentiszteleti szertartásokat, illetve énekeket. 1574-es gyűjteménye az istentisztelet valamennyi énekelt részét imádságokkal, a lelkészeknek és éneklőknek szóló utasításokkal, tanácsokkal együtt tartalmazza. 3. Bornemisza kezében volt ez a terjedelmes kötet, amelyet természetesen akkor is használt, ha ennek nem egykönnyen látjuk meg a nyomát más funkciójú énekeskönyvén vagy prédikációs kötetén, sőt agendájában sem. Bornemisza a változtatható, kevésbé kötött szövegű műfajokra fordította figyelmét, illetve azokra a lelkipásztori feladatokra, amelyek kiegészíthették Huszár Gál munkáját. Minta-prédikációkat adott a lelkészek kezébe, a prédikátoroknak, kórusnak és kántoroknak is szóló graduál-énekeskönyvből kiemelte az egész gyülekezet által éneklendő templomi énekeket, amelyeket az otthoni használatra szánt darabokkal meg is toldott. Mindehhez az év egyes ünnepeire és vasárnapjaira lebontott, de szabadon variálható gyülekezeti énekrendet adott. 4. Szertartási énekrendet nem közölt, hiszen az megvolt Huszár Gálnál is, és az eredetileg egy kötetre tervezett *Foliopostilla*-énekeskönyv-kiadásba végképp nem fért volna bele.

Oláh Szabolcs verselemzéseken keresztül mutatja be a Huszár Gál- és a Bornemi-

sza-féle katekizmusi énekcsoport eltéréseit. Bornemisza-nál a katekizmusi énekek között például először jelenik meg Sztárai Mihály *Mennyi sokat szól az Isten embernek* kezdetű éneke (RPHA 894), amelyben a hitoktató hangját „átszínezheti egy másik szólam, amelyben immár az Ige maga szól az emberhez”, és a „külsőleg hallható evangéliumban a hit misztikus, benső, elrejtett ajándéka jut el a fűlekhez” (127). Oláh Szabolcs célját – a gyülekezeti énekek irodalmi, esztétikai felértékelését – győngítheti, hogy az „élvező megértés” nála néha mintha feltételezné a hívő hozzáállást, néha pedig csak még további megszorítással érvényes az „élvezve értés”, mint például egyes könyörgések esetében: „A korabeli imádságelmélet ismerete nélkül azonban nem túl nagy az esélye annak, hogy valaki ma e könyörgéseket élvezve értse meg” (161).

A negyedik fejezet (*Liturgikus himnuszokból gyülekezeti könyörgések az 1582-es első rend végén*) a szakirodalomban már korábban rögzített változásra – egyes himnuszok (szertartási énekek) gyülekezeti énekké váltak – keres magyarázatot. Egyes liturgikus himnuszok azért válhattak gyülekezeti énekké, mert „szövegszerű alakulatuk létrehozása a beszélő alany(ok) közösséggé válását is képes volt megjeleníteni” (156–157).

A szerző az értelmezésekben példaszerű grammatikai és retorikai felvértettségéről tesz tanúbizonyságot, filológiai munkájában, ahol szükséges, a szövegvariánsokat is figyelembe veszi, a szövegeket mindig a korabeli teológiai irodalom kontextusában tárgyalja. A himnuszok gyülekezeti énekké válása Bornemisza gyűjteményén kívül az 1593-as *Bártfai énekeskönyvben* (RMNy 713) mutatható ki nagyobb számban. (Az

érvelésből hiányzik annak kimondása, hogy Bártfa városa 1593-ban csak mint nyomdahely szerepelhet, hiszen a városban nem létezett magyar, csak német gyülekezet.) Ma már, korábbi nézeteimet módosítva, úgy látom, hogy ez a bártfai énekeskönyv nemcsak az istentiszteleti éneklést, hanem a magánajtatosságot is szolgálhatta. (A sok egyéni hangú könyörgés mellett például Bornemisza hosszú, *A jelenések könyve* nyomán írt versét vagy *A gonosz természet megromlásáról* kezdetű éneket – RPHA 1171, 7 -- valószínűleg nem énekeltek az istentiszteleten.) A himnusz-közlések pedig vagy a szertartási énekek gyülekezetivé válását tanúsítják (több himnusz esetében Oláh meggyőző érveket hoz fel erre), vagy pedig a gyűjtemény hármassá használatához járulnak hozzá: a bártfai gyűjtemény a szertartási, a gyülekezeti és a magános (vagy kisebb körben zajló) éneklést egyaránt szolgálta (Credo, 2000/1–2, 71–77).

Az ötödik fejezet (*A prédikáció textusához igazodó gyülekezeti éneklés modellje a Foliopostilla levelein*) a gyülekezeti éneklésnek és a szertartás egyéb eseményeinek kölcsönhatását és összefüggését vizsgálja. Eközben érdekes áttekintés olvasható a perikópáról (a prédikáció alapigéjéről szolgáló szentírási szakaszról) mint műfajról és a Bornemisza nyelvi magatartásában jelenlevő szóbőség teológiai jelentőségéről. A szerző kapcsolódik azokhoz az újabban folyó kutatásokhoz – lásd a Magyar Egyházzene 1998/1999. évi 2., a perikóparend és éneklés összefüggéseit tárgyaló tematikus számát –, amelyek az ógyházi perikópához (és prédikációhoz) igazodó éneklést mutatják ki a 17. században. Philipp Wackernagel nyomán a szerző utal a lehetséges német hatásokra.

A korabeli német evangélikus irodalomban valóban számos énekrend maradt fenn, de a magyar énekrendekkel való megfeleléseket nehéz megtalálni. Már csak azért is, mert a különböző német területeknek mind saját rendtartásuk, énekeskönyvük volt. Nicolaus Selnecker az 1587-es lipcsei énekeskönyv előszavában (:/:<sub>2r-3r</sub>) például a Lipcsében használt énekrend kapcsán megjegyzi: „Solche Ordnung ein wenig andern zum Vnterricht anzumelden, singen wir mit der christlichen Gemein, im Advent, Nu kom der Heyden Heyland, sampt der Litaney Deutsch [...]”, majd az év összes ünnepére megadja az énekeket. Oláh Szabolcs hangsúlyozza, hogy Bornemisza a magyar irodalomban elsőként jelölte ki az ógyházi perikópa szerint folyó prédikációkhoz tartozó énekeket: a „*Foliopostilla* Bornemisza éneklési gyakorlatának egy modelljeként is felfogható” (215). Az istentiszteleten folyó igehirdetés és éneklés ezáltal egymás értelmezőjévé válik. A 17. századi énekrendek Bornemisza hagyományát folytatják. Itt kell megjegyezni: a kéziratok források arra figyelmeztetnek, hogy több gyülekezet számára állíthattak össze kéziratot énekrendet, de ezeket vagy nem fedeztük még fel, vagy megsemmisültek. A szerző által idézett Gál Lajos-féle vélemény – „Geleji Katona sem a magyar, sem a latin nyelvű prédikációinál nem közli azt, hogy minő énekeket énekeljenek, vagy énekeltek ezzel együtt” – csak annyiban igaz, hogy Geleji Katona István rendszeres énekrendet valóban nem hagyott hátra, de a *Váltság titka* (Várad, 1645, 1647, 1649) köteteiben több helyen rendel éneket a prédikáció mellé.

A *Foliopostilla* és az 1593-as *Bártfai énekeskönyv* között eddig az irodalomtörténetben már feltárt kapcsolatot Oláh Sza-

bolcs továbbviszi. Felfedezi, hogy az énekeskönyv egyedülálló szerkezete, amely az ünnepi és az ünneptelen egyházi év szerint rendezi az énekeket, az ünnepi félév esetében követi a *Foliopostilla* énekajánlási gyakorlatát. A kötet végén táblázatok igazolják ezt a jelentős megállapítást. A másik fajta, tematikusan szerkesztett evangélikus énekeskönyv-típust a szerző mintha kisebb jelentőségűnek tartaná, mint a perikópához igazodót (241). A tematikusan szerkesztett gyűjtemények esetében az éneklés *adiaphoron*ként való értelmezését kell értékelnünk, illetve azt, hogy a lelkészek vagy kántorok számára a szabad énekválasztás, s ezáltal a többféle értelmezés számára nyílt lehetőség. Az 1593-as bártfai gyűjtemény második (a Szentháromság napja után Adwentig tartó) része „és a *Foliopostillában* ajánlott *énekanyag* között (a kisebb-nagyobb, de többnyire rendszertelen és esetleges átfedések ellenére) nincsenek látványos átfedések” (242). A szerző néhány meggyőző példája alapján e negatív állítás azonban nem jelenti azt, hogy a bártfai szerkesztő feladta volna a Bornemisztától tanult gyakorlatot: az ünneptelen félév énekeit is többnyire a perikópa szerint rendezi el, illetve értelmezi.

A befejező, hatodik fejezet (*Az ige jelenvalósága változatos utaló eljárások terméke*) bemutatja, hogy a kortárs költészet hogyan kerülhet a régi énekekkel párbeszédbe. A régi magyar irodalom iránt esetleg kevésbé érdeklődő olvasóközönség számára is tanulságos, a további kutatási irányt kijelölő hatástörténeti vázlat.

Oláh Szabolcs kötete, új költészettörténeti megközelítése gazdagítja az eddigi gyűlekezeti énektörténetet. A szerző elemzései során többször váltogatja a régi és mai esztétikai, teológiai, lélektani, poétikai megközelítéseket, és nehezen megragadható fogalmak (szép, hit, élmény stb.) körülírására vállalkozik. Eközben azonban alapos szakirodalmi tájékozottságról tesz tanúbizonyságot: egyforma biztonsággal idéz a 16. század prózai vagy verses műveiből és a 20. századi hermeneutáktól. (Minden esetben jelzi, hogy a korábbi irodalomtudományi áramlatok melyikéhez kötődik, és a szakirodalom mely állításait gondolja tovább.) Nem hűvös tárgyilagossággal kezeli anyagát, hanem többször bevallja, hogy „izgalmat” rejt számára a lelki énekek különböző szintű és típusú elemzése. Oláh Szabolcs a saját olvasatát úgy mutatja be, hogy közben olvasója maga is részesévé válhat az értelmezésnek. Műve számára olyan olvasót képzel maga elé, aki „az irodalmi mivolt és az értékeség megállapítását a saját recepciós tevékenység történeti tapasztalatához köti, éppen mert a felhasználó olvasás közben lelki hangoltsága mozgását észleli” (31). Nehezen megközelíthető művének elolvasását irodalomtörténészek és himnológusok számára egyaránt ajánljuk. A kötet a „romantika esztétikai nézetrendszerében” (35) leértékelődött 16. századi gyűlekezeti énekek líratörténeti helyének kijelöléséhez, valamint az „észlelő, értelmező és alkalmazó” (32) olvasásához nyit utat.

H. Hubert Gabriella

**GÖMÖRI GYÖRGY: A BUJDOSÓ BALASSITÓL  
A MEGGYÁSZOLT ZRÍNYIIG**

Budapest, Argumentum Kiadó, 1999, 235 l.

Gömöri György, az angol–magyar, lengyel–magyar kapcsolatok kiváló szakértője jelen tanulmánykötetében értékes betekintést nyújt a magyar irodalom és művelődés 16. és 17. századi történetébe. A tanulmányok négy fő téma köré rendeződnek: Balassi Bálint lengyel kapcsolatait és boroszlói emlékkönyvi bejegyzéseit, valamint Szenci Molnár Albert nyugat-európai tevékenységét tárgyalja, továbbá ismerteti Bethlen Gábor erdélyi fejedelem alakjának megjelenítését a korabeli szépirodalomban és nyomtatványokban, végül a Zrínyi Miklósról, az európai híru hadvezérről szóló külföldi irodalmat tárgyalja a szerző.

A tanulmánykötet érdekes adalékokat szolgáltat Balassi Bálint három lengyel útjához és lengyelországi kapcsolataihoz. Balassi első – 1570. évi – útjának vendéglátójáról, Jan Sienieński pályafutásáról s Balassi Bálint szerepéről Sienieński sztabuli követté választásában számos újdon-ságot közöl a szerző. Balassi Bálint második lengyelországi útján Báthory István fejedelmet kísérte mint a huszárcsapat tagja. Ezúttal két lengyel kapcsolatra derül fény: Balassi leveléből tudjuk, hogy ismerte a zandomiri vajdát, Jan Kostkát, annak felesége, Zofia pedig ismerte Balassi Máriát. A másik lengyel kapcsolat kérdése Bielski Balassi János halálára írt epicédiuma kapcsán merül fel: ki támogatta a kiadvány megjelenését? Nehéz ugyanis elképzelni, hogy Bielski minden hozzájárulás nélkül ír és kiad egy nem közismert magyar család néhai tagjáról egy epicédiumot. Gömöri György megpróbál sejtető

választ adni az általa feltett kérdésre: mivel a kiadvány ajánlása Balassi Bálint és Ferenc mellett Balassi Andrásához is szól, ezért valószínűleg ez utóbbi lehetett az epicédium életre hívója. Ez esetben a Báthory István akkori politikájával szöges ellentétben álló Balassi Jánost mint törökverő hőst ünneplő epicédiummal az lehetett a célja, hogy megóvja az árulás rágal-mától a Balassi családot.

A Balassi Bálint utolsó lengyelországi útját tárgyaló tanulmány felveti a költő és Báthory András bíboros közötti szorosabb, baráti viszonyt, amely nagymértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy Balassi harmadik és egyben utolsó lengyelországi tartózkodása alatt „»Márstól« és »Cupidótól« végül »Pallás«, a tudományok és a lélek palléroztatása felé fordult” (30). E tanulmány másik nívója a Balassa-kódex két verse szerzőségi kérdésének a megállapítása. Mindkét költemény nótajel-zése: „Légyen jó idő”, s az első vers sor-kezdő betűi a Báthory nevet adják ki. A második költemény kezdősora a követ-kező: „Segetsegül hilak teged io Istenem.” Gömöri György elveti Ecsedi Báthory István szerzőségét Eckhardt Sándorral ellentétben, aki Ecsedi Báthoryt, esetleg valamelyik másik Báthoryt tartotta e köl-temények szerzőjének, s ezért nem vette fel ezeket a verseket Balassi-kiadásába (BALASSI Bálint *Összes művei*, Bp., 1955, I, 277). Gömöri meggyőzően érvel Balassi szerzősége mellett: a Báthory akrosztichonú vers – Ecsedi Báthory más fennmaradt verseivel ellentétben – tizenkettesekben íródott, emellett „olyan költői invencióra

mutat, aminek nyoma sincs Ecsedi Báthory más fennmaradt verseiben” (27). A költemény valószínűleg Báthory Andráshoz szól. A „Segetsegül hilak teged io Istennem” kezdetű versben fellelhető Achitophel-motívum Balassi szerzőségére enged következtetni.

Hasonlóan meggyőző érveket vonultat fel Gömöri György a Célia személye körüli bizonytalanság elosztatására. A szerző cáfolni igyekszik Kőszeghy Péter hipotézisét (KŐSZEGHY Péter, *Ki volt Balassi Céliája?* = *Klaniczay- emlékkönyv*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1994, 252), miszerint Zandegger Lucia lenne Célia; egyszerűs mind alátámasztja Eckhardt Sándor nézetét, melynek lényege, hogy Célia megegyezik Szárkándi Annával (BALASSI Bálint *Válogatott művei*, I, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., 1951; ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Bp., 1943, 195–200). Gömöri György szerint, mivel Balassi szerelmesen vett búcsút Céliától, ezért annak személye nem lehet azonos Zandegger Luciával, akitől „egyhátalán nem vígan vett búcsút Balassi” (52). Emellett – érvel a szerző – a Célia-versekből megtudható, hogy Célia főrangú volt, Lucia pedig nem.

A már említett négy főbb tematikus egység mellett több más, hosszabb-rövidebb írást is tartalmaz a kötet. A szerző felvonultatja – többek között – I. Erzsébet királynő alakjának megjelenítését a 16–17. századi magyar irodalmi művekben, emellett tárgyalja a Báthory Istvánról szóló verseket, melyeket három tematikus csoportra oszt: a panegyricusok, az üdvözlő versek csoportja, melyek Báthory királyválasztásának alkalmából keletkeztek; a második csoport a Báthory háborúival foglalkozó költeményeké, végül a „Ste-

phanus-versek” utolsó csoportja a gyászversek.

A harmincéves háborúban jelentős szerepet játszó erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor neve ugyancsak ismerősen csenghetett a korabeli Anglia lakosainak körében. Ezt bizonyítja az az eladott példányszám növelésére szolgáló „eljárás”, melynek során a „szalagcímben” ugratták ki a fejedelem nevét, így garantáltan többen vásárolták meg az alkalmi kiadványt. Bethlenről számos nyomtatvány jelent meg, többek között a *Relation of All Matters*, majd a fejedelem cseh szövetségét taglaló három angol nyelvű nyomtatvány, továbbá 1622-ben három időszakos nyomtatvány és tudósítás-gyűjtemény látott napvilágot „Hága” kiadási hellyel. A nyomtatványok mellett a szépirodalomban is elő-előbukkan egy-egy utalás Bethlen személyére: John Taylor verseiben, továbbá Ben Jonson *The Staple of News* című darabjában. Emellett Bethlen Gábor arcképe szerepel egy 17. századi német *album amicorum*-ban, amelyre Gömöri György 1989-ben a lengyelországi Kórnik könyvtárában bukkan rá. Az album tulajdonosa Heinrich Böhme von Namslau volt. A szerző megállapította, hogy a berajzolt kép megegyezik a menyegzőjére érkező fejedelem külsejének Kemény János önéletírásában olvasható leírásával.

Gömöri György számos jelentős eredménnyel járul hozzá a Szenci Molnárkutatáshoz is. Tárgyalja – többek között – Szenci angliai útját, melyről kiderült a szerző alapos vizsgálódásának eredményeképpen, hogy Molnár pfalzi közbenjárásra talált kapcsolatokat Angliában, valamint szó esik Molnár külföldi *album amicorum*okba és könyvekbe tett bejegyzéseiről és a cambridge-i könyvtárakban

fellelhető Szenci Molnár-kiadványokról. Figyelemre méltó egy eddig ismeretlen Szenci-nyomtatvány, egy nagy alakú verslap, a *Meditatio vetusta de novissimo dicio*, amely magyar fordításban *Az utolsó itéletnek idvöséges meggondolattya* címet viseli. A latin szöveg forrása Chytraeus, a mantuai ferencesek templomának faláról lejegyzett *Dies irae...* rekviemszöveg.

A tanulmánykötet utolsó főbb fejezetének tárgya az európai híró hadvezér, Zrínyi Miklós alakja. Gömöri György Zrínyikutatásai során kiderült, hogy „az angliai Zrínyi-kultusz még intenzívebb és általánosabb volt, mint azt eddig hittük” (210). Egészen a vaskori békével bezárólag sűrűn előfordul Zrínyi neve az angol kiadványokban. Valójában a vaskori béke jelentette a Zrínyi-kultusz végét Angliában.

Zrínyi nagyságát és népszerűségét mutatja az a British Library Sloane-gyűjteményében talált Pastorius-vers, mely *Lacrymae Hungaricae* címmel Zrínyi halálát siratja. Ugyanez a témája egy másik Pastorius-versnek is (úgy tűnik, nagyon megérintette Pastoriust e téma), melynek címe: *In obitum longe bellicosissimi belli Ducis Serinii, inter venandum (ie. cubaru) ab Apro interempti*. Gömöri közli a vers disztichonokban írt fordítását. Az ugyanitt (231) közlésre beígért korabeli Zrínyimetszet (British Library) a könyvhöz mellékelt képfüzetben látható.

A sok éves kutatás eredményeit reprezentáló kötetet a filológiai felfedezések, értékes adalékok mellett a jól áttekinthető, logikus szerkesztés is dicséri.

Kovács Eszter Judit

#### TÓTH SÁNDOR ATTILA: „AZ ISTENÜLÉS DICSŐSÉGE”. UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ KÖLTŐI PORTRÉJA

Szeged, Gradus ad Parnassum, 2001, 183 l. (A Magyar Irodalom Kismesterei).

Már önmagában is jelentős teljesítmény több mint száz esztendő után Ungvárnémeti Tóth Lászlóról új, az eltelt időszak eredményeit összegző monográfiát írni (RÁKÓCZY Géza *Ungvárnémeti Tóth László élete és irodalmi munkássága*, Sopron, 1892. c. könyve a szerzőről szóló egyetlen korábbi összefoglaló mű). Tóth Sándor Attila szinte a teljes fennmaradt korpussszal számol – csupán az MTA Kézirattárában található manuscriptumoktól tekint el –, s így külön egységben ír az 1990-es évek közepén Csikós Zsuzsa és Fáy Zoltán által felfedezett, nem autográf, feltételezhetően másolatban megmaradt *Niza vagy is másképpen a' senge szerelem dallokban* című kötetről, amelynek egyetlen ismeretes péld-

dánya a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szűry-gyűjteményének egyik kolligátumában található meg. Tóth Ungvárnémeti életművét időrendi sorrendben tekinti át: a rövid, leginkább Weöres Sándor Ungvárnémeti-olvasatának főbb mozzanatait tárgyaló bevezető után az első részben 1816-ig vezeti az elemzést. Az értelmezés középpontjában a *Niza* és Ungvárnémetinek a Trattner-nyomdában készült első, *Versei* című kötete áll, majd a következő fejezetben a poéta új görögség-eszményéről és a második, bilingvis kiadványról szól (*Görög versei, Magyar tolmácsolattal*), s végül mintegy függelékként néhány folyóiratban közölt műalkotást (pl. a szonettek) mutat be.

A Weöres Sándorhoz köthető 20. századi kanonizációs törekvések feltárásakor Tóth Sándor Attila – eltérően az eddigi értelmezésektől – nem a *Psychét* és a *Három veréb hat szemmel* című antológiát állítja vizsgálódásai középpontjába, hanem a *Diáriumban* (1943, 271–274) publikált ismertetés és az emlékvers (*Ungvárnémeti Tóth László emlékére* = WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, Bp., Magvető, 1970, I, 595–596) jelentőségére mutat rá. Az 1943-ban közölt esszé „érthetatlenség”-kérdése azért tűnik termékenynek, mert ez a fogalom Ungvárnémeti kortársi fogadtatása kapcsán is kulcsfontosságú. Weöres Sándor 1944-ben keletkezett *Ungvárnémeti Tóth László emlékére* című költeménye kapcsán pedig érzékeny meglátás a pindarizáló versforma allúziós szerepének hangsúlyozása, a bilingvis kötetet nyitó *Eleüizsi titok* című ódában szereplő váteszköltő-magatartás átvételének nyomatékosítása, valamint az emlékvers záró epodusának és Kazinczy Ferenc a poétához szóló epigrammájának (*Ungvár-Németi Tóthhoz*, „Énekelsz, s hány érti magas dalod?” kezdettel) az összeolvasása.

Ungvárnémeti életrajzának rövid összefoglalásában a monográfia Kazinczy Gábor adataira, Weöres Sándor Borsodban végzett kutatásaira és Kovács Sándor Ivánnak a kistokaji református templomban elhelyezett Ungvárnémeti-emléktábla avatásakor elmondott beszéde szerkesztett változatára támaszkodik. Az átvett adatokat precízen közli, csupán néhány kisebb részletkérdésben találunk pontatlanságokat: Rákóczy Gézától származik az a téves feltevés, hogy Tóth Lászlót elemi iskolai tanulmányait megelőzően édesapja vezette be a tudományokba. Ez cáfolható, hiszen a kisgyermek négyévesen már árva, s ezt

megelőzően komolyabb atyai okításon nem eshetett át. Kazinczy kései önéletrajzának, *Az én életemnek* Ungvárnémetiről szóló passzusa („...gyalázatos tetteitől elborzadtam”) kapcsán kiegészítenénk Tóth állítását, amely szerint a poétától néha-néha elborzadó széphalmi mester éppen a katolikus hitre történő átkeresztelkedés miatt neheztelt. A citátum éppen úgy vonatkozhatna Terhes Sámuel és az író nevezetes, a kortársak által is elítélt, durva hangú polémiájára, amit Kazinczynak több levele is igazolhat. (Lásd KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, Bp., Akadémiai, XV, 102; XVI, 236, 456.) Tóth Sándor kiigazít egy olyan életrajzi adatot, amely eddig szinte mindegyik lexikon-szócikkben és nevezetesebb ismertetésben hibásan szerepelt: Kazinczy és Ungvárnémeti kapcsolatának kezdete az eddigi feltételezésekkel szemben nem az eperjesi időszakhoz kötődik, hanem a fiatal költő második sárospataki tartózkodásához.

Az Ungvárnémeti fiatalkori szövegeit tartalmazó, vélhetően 1808–1810 közt összeállított kolligátumról és az abban szereplő *Niza* és *Eliza* című ciklusokról szóló fejezet a nyomtatásban megjelent kötetekről szóló részekhez képest kevésbé kidolgozott. A rövid áttekintésben ugyanakkor a gyűjtemény elemzésének további lehetséges szempontjai sejlenek fel: a szerző részletesen utal Csokonai forrásként értelmezhető poétai románjára, az előszó kapcsán a virágénekekre (ezt néhány dal tematikája is erősíti), szól az iskolai versírási gyakorlatok fontosságáról, a nőalakokról. A legtermékenyebb, új meglátás a *Niza*-ciklus és Weöres *Psychéjének* összeolvashatóságára vonatkozik, mikor is a Lónyay-féle líra *Hegyaljai éveit* és a sá-

rospataki költeményeket tartalmi-formai megoldásaik révén rokonítja. Értékes megfigyelés *A' Kripta* című eposz elemzésében a youngi és hervey-i, Csokonait is ihlető szentimentális sírköltészet bevonása.

A kolligátum bemutatása és az első publikált kötet elemzése között Tóth Sándor Attila Ungvárnémetinek Kazinczy levelezői körében betöltött szerepéről értekezik. Bemutatja a poétának a körbe integrálódását és vázlatosan kitér az általa megismert íróársakra is. A fejezet legterjedelmesebb részét a *Versei*-kötet (1816) bemutatása teszi ki, s annak ismertetését Horvát Istvánnak a Hazai 's Külföldi Tudósításokban közzétett recenziójával kezdi, mely a kortársi fogadtatás szempontjából alapvető fontosságú. A kötet konstrukciójának feltárása során az Ungvárnémeti által összeállított műfaji csoportokat veszi sorra, költeményről költeményre halad, így a kompozíciós megoldásokat és összetevőket, a szövegek filológiai hátterét, a műfaji és szerkesztési kérdéseket kimerítően tárgyalja. Néhány fontosabb gondolatot érdemes felidézni: a nyitó ódában egy beavató misztérium szándékát fedezi fel, *A magyar nemzethez* esetében a szövegnek az életmű kontextusában betöltött szerepére utal, a fenséges műfaj néhány darabjához Szörényi László kutatásait felhasználva Oken fénytanát közelíti, a *Máriuszhoz...* címűhöz egy plutarkhoszi szöveghelyet és Napóleon képét kapcsolja, *A barátságához* címűt, a motívumnak az Ungvárnémeti-lírában betöltött szerepét nyomatékosítva, az életmű egyik legsikeresebb darabjának tekinti. Foglalkozik továbbá az ódák verselésével és a műfajnak a cikluson belüli módosult változataival.

Az epigrammák elemzésekor a tematika alapján öt nagyobb csoportot különít el

(személyeket dicsőítő, természettudományos-bölcseleti, mítoszi-allegorikus, pásztori-szerelmi, csipkelődő), szerkesztési sajátosságaiakkal azonban kevésbé foglalkozik. A korabeli német nyelvű esztétikák (Hegel, Herder, Lessing stb.) – melyekre a monográfus bevezetőjében egyébként utal – mindehhez megfelelő kiindulópontot jelentenek. Tóth Sándor Attila a rimes formájú, nemzeti témákat feldolgozó románcokat – nagyon helyesen – a Kazinczyék által meghatározott tradicionális kánonból való kilépésként interpretálja. A nászdal esetében utal a Kazinczy-kör olvasatára, és részletesen megvilágítja a szakaszokra bontható házassági idill szerkesztési sajátosságait. Az 1816-os kiadványban szereplő apológok kapcsán a fejtegetés a műfaj hazai történetének Pesti Gábortól Vitkovicsig tartó ívével indul, majd Ungvárnémetinek Phaedrusból és a La Fontaine-kortárs Floriánból (*Fables*, 1792) átültetett meséit elemzi, végül pedig a saját szerzőségű darabokat boncolgatja. A költői levelek interpretálása Ungvárnémeti-monográfiájának kiemelkedő része, itt a szerző filozófiai tudásanyaga teljességében és meggyőzően mutatkozik meg (műfajtörténeti háttér, műfajelméleti jellemzők, retorikai kérdések, Rousseau-háttér, sztoicizmus–antisztoicizmus világa, önszeretet stb.). Az 1816-os kiadvány szépirodalmi része a *Nárcisz vagy a gyilkos önn-szeretet* című tragédiával zárul, amelynek tárgyalása Kerényi Károly és Nagy Imre alapvető kutatásai nyomán halad, majd a kötet végén található glosszák kapcsán a fiatal poéta nyelvészeti tájékozódásáról olvashatunk.

A harmadik fejezetben Tóth a költő pályájának 1818 és 1820 közötti szakaszát dolgozza fel. Bevezetésében egy újfajta

görögség-eszménynek a megtalálására, a Hasznos Mulatságokban és a Tudományos Gyűjteményben közzétett elméleti tanulmányok szerepére utal. Ungvárnémeti irodalmi-esztétikai tájékozódása a korábbi szakaszhoz képest kiteljesedik: klasszicizáló hajlama az alapos teoretikus stúdiumokat követően elmélyül. A *Görög versei, Magyar tolmácsolattal* című részt a monográfus Ungvárnémeti kötetterveinek az ismertetésével kezdi, majd néhány recepciós mozzanattal folytatja, utalva a kiadvány magyarországi és európai fogadtatására. A könyv előszavában kifejtett irodalomszemléleti kérdéseket a Pindarosz-értekezés alapvető tételeivel veti össze. Tóth Sándor Attila párhuzamosan tárgyalja a Pindarosz-tanulmányt, a kötet négy ódáját és Ungvárnémetinek ugyanebben a formában készült hatyúdalát, *Az istenülés dicsőségét*, pontosan és részletezően mutatja be a költemények filológiai hátterét. Értékes megfigyelés *Az agrai felesküvés* és az *Elüziszi titok* című daraboknak a beavató misztériumok felől történő összeolvasása. A monográfus a görög és magyar értelemben készült epigrammákat Sulzer írásait felhasználva két nagyobb csoportra bontja fel. A tárgyakhoz (ez alá tartoznak az emberi és írói tulajdonságokat bemutató darabok) és személyekhez szóló felosztást csupán néhány apróbb meglátással árnyalunk: a bilingvis kötetben található három olyan vers, amely a műfaj primer jellemzőinek felel meg, vagyis akár sírkőre vagy emlékoszlopra is véshető rövid, tömör felirat (*Révai sírcíme, Vinterl sírcíme, Szombati sírcíme*), továbbá a dicsérő epigrammák sorából feltétlenül ki kell emelni a progisztikus modorban megszólaló *Érzékihez, Rozgonyihoz, Túnyihoz* címűeket. A görögös ízlést megtestesítő

idilleknél háttérszöveggént Gleim, Gessner és Matthisson sejthető. Tóth a műfaj hazai történetének felvázolásakor Faluditól Vályi Nagy Ferencig jut el, a korabeli teoretikusok közül pedig Révai, Szerdahely és Pétzeli értekezéseinek fontosságát húzza alá, majd Ungvárnémeti tanulmányait felhasználva az idill és az elégia műfaji sajátosságait veti össze. A heroidáról és az episztoláról szóló dolgozatok vezetnek be a költői levelek elemzését (szépen bizonyítja a műfaji keveredéseket, feltárja a szövegek filológiai hátterét). *A' görögökhöz* címűben az antik világ utáni nosztalgia jelenik meg, a *Cseresznyéshez* az 1816-os ódával olvasható össze és jelentősége – többek között – a barátság-motívum tárgyiasításában áll, a *Karlovszkihoz* szóló buzdítás pedig az eperjesi iskolaévek fontosságára, az ifjút görög nyelvű verselésre biztató professzor szerepére utal vissza. A bilingvis kötetet záró toldalékokban a görög, illetve magyar helyesírásra és verselésre vonatkozó követelmények szerepelnek. A monográfia utolsó részfejezete Ungvárnémetinek a Hasznos Mulatságokban közzétett *Szonett* című írását vizsgálja, majd ahhoz kapcsolódóan négy költeményt tár fel. Nem csupán a *Gróf Széchenyi Ferenc Ő Excellenciájához*, a *Báró Fischer István Egri Érsek Ő Exceljához* és a *Baróti Szabó Dávid halálára* címűek jellemző jegyeit kutatja, hanem e lajstromhoz csatolja Ungvárnémeti első görög nyelven készült, a Kazinczy-levelezésben cirkuláló szonettjét (*Remény és birtok*), melynek magyar fordítása a széphalmi mester kézírásával maradt fenn.

Nem kifogásként szólunk arról, hogy a monográfia elbirt volna még talán néhány fejezetet: mára már megkerülhetetlennek látszik a kutatás számára az egyes szerzők

körül kirajzolódó recepciós folyamatok leírása. Ungvárnémeti esetében ennek a kérdéskörnek az exponálása önmagában is jelentős volna, ugyanis a kortársi olvasatok alaposan megosztották Kazinczy táborát: míg a széphalmi mester lelkesen üdvözölte táborában a sokra hivatott fiatal poétát, addig Kölcsy Ferenc, Szemere Pál, Horvát István és Döbrentei Gábor – miként a széphalmi vezér levelezéséből ez kiolvasható – fanyalogtak az erős grammatikusi hajlam és a száraz költemények miatt. Tóth Sándor fontos megállapításokat tesz a már említett, Terhes Sámuellel folytatott polémiaira vonatkozóan is; csak sajnálni lehet, hogy ezek az értékes megjegyzések a köteteket feltáró részekbe kerültek. Terhessel a verselési kérdésekben vívott csatájukban Ungvárnémeti nem a rímek ellen-sége, hanem a semmitmondó kádenciás költemények ellen szól. A *poeta natus* és a *poeta doctus* fogalmának elválasztása, a *sensus communis* elméletének szerepe a vitában, a nemzeti tárgyú művek fontosságának a hangsúlyoztatása, a perlekedők Florián-fordításai, a régiek és újak vitájának kérdésköre stb. Trencsényi-Waldapfel Im-

re 1930-ban napvilágot látott tanulmánya után – amely kizárólag a pamfletek egyikeivel (nevezetesen a *Tükröcskével*), illetve a *Nárcisz* dráma körül felgyűjthető bírálatokkal foglalkozik – önálló fejezetben történő feldolgozást is megérdemelt volna.

Mindazonáltal a neoklasszika korszakának értelmezésében és az Ungvárnémeti-életmű további feltárásában megkerülhetetlen lesz Tóth Sándor Attila alapos anyagismeret, jó filológiai és műelemzési készség jellemezte monográfiája. A könyv megjelenése felett érzett öröm után már csupán az újrafelfedező Weöres Sándor óhaját (*Egyedül mindenki: Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, s. a. r., szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Szépirodalmi, 1993, 53) ismételhetjük el újra: Ungvárnémeti Tóth László „Kölcsy kortársa volt, költészetében sok problémát vetett fel, gazdag életművet hagyott hátra, holott harminckét éves korában halt meg. Érdemes is lenne ezzel a töredékes életművel többet foglalkozni, kiadni belőle azt, ami maradandó.”

Merényi Annamária

#### LŐRINCZY HUBA: VILÁGKÉP ÉS REGÉNYVILÁG. ÚJABB MÁRAI-TANULMÁNYOK

Szombathely, Savaria University Press, 2002, 246 l. (Isis-könyvek).

Lőrinczy Huba irodalomtörténeti érdeklődésének középpontjában kezdettől fogva a huszadik századi magyar próza polgárinak nevezett válfaja áll. Török Gyula, majd Ambrus Zoltán tanulmányozása után szinte törvényszerűnek tűnik fel, hogy a kilencvenes évek elején rátalált Márai Sándorra, s azóta makacs következetességgel és tiszteletreméltó elkötele-

zettséggel munkálkodik a Márai életmű feltárásán, értékelésén, pontosabban újra-értékelésén. A „...személyiségnek lenni a legtöbb...” (1993) című kötet tanulmányai, *A magyar Buddenbrook ház* (1997), az *Ambrustól Máraihoz* (1997) című kötet és a *Búcsú egy kultúrától* című, *A Garrenek művét elemző tanulmány* (1998) után a *Világkép és regényvilág* című kötet

(2002) Lőrinczy újabb kutatásairól ad számot. A kötet tanulmányai a kevésbé ismert és elismert Márai-műveket taglalják, azokat, amelyek – a szerző szerint – „a szakmai és a hozzá idomuló közvélekedés szerint nem az *oeuvre* sugárzó magjához, hanem külső(bb), fél- avagy teljes árnyékba borult övezeteihez tartoznak, s amelyek sorsa ezért a nem is mindig tapintatos mellőztetés.” A szerző nem titkolt célja, hogy a mellőzött, homályban maradt művek újraolvasása és értékelése során módosítsa, illetve megváltoztassa a jelenlegi kánont, azaz, hogy az arra érdemesnek talált műveket kiemelje a félig-elfeledettség állapotából. A szerző törekvése már csak azért is méltánylandó, mert ha nem is a legjobb művekről van szó, a figyelmet mindenképpen megérdemlik, egyrészt, mert mint kiérleletlenségükben is izgalmas formakísérletek, a magyar próza alakulástörténetének nem elhanyagolható dokumentumai; másrészt, mert elemzésük fontos szempontokkal és adalékokkal szolgálhat az életmű egészének megértéséhez és teljesebb áttekintéséhez. Az expresszionista hangütésű, freudi ihletésű *A mézszáros*, a naplóformával kísérletező *Bébi, vagy az első szerelem*, a különböző narratív módszereket alkalmazó *A nővér* vagy a meghatározhatatlan műfajú, ironikus traktátus, a *Szegények iskolája* – a sort folytathatnánk – nemcsak poétikai és műfajttörténeti, hanem eszmetörténeti szempontból is tanulságosak az irodalomtörténész számára.

A szerző nem elsősorban prózapoétikai sajátosságok felől közelít az elemzett művekhez, hanem az azokból körvonalazódó világkép s a művek gondolati struktúrája érdekli. Az ilyenfajta megközelítésre feltétlenül feljogosít a Márai-próza erős gon-

dolatisága, az író filozofáló, moralizáló hajlama. Lőrinczy rendkívül alapos és pontos filológiai apparátust mozgat az olvasatából kibontakozó „regényvilág” és „világkép” felrajzolásához. Többször is hangsúlyozza, hogy a Márai-életművet egységes egészként látja: „Nem először hangoztatjuk: a Márai-*oeuvre* oly egész, amely – függetlenül a műnemtől és a műfajtól – mindig az író tartósan foglalkoztató témák, kérdések, gondolatok körül örvénylik” – írja a *Szabadulás* című regény elemzésében. Tanulmányaiban ezért is figyel annyira intenzíven az egyes művek kapcsolódási pontjaira, belső összefüggéseire. Filológiai igen gyümölcsözőnek bizonyul a szerző törekvése, amely a Márai-szövegek motivikus hálózatainak, prózapoétikai párhuzamosságainak és tematikai-gondolati megfeleléseinek feltárására irányul.

Nem kevésbé fontos helyet kap a tanulmányokban a művek keletkezési körülményeinek és recepciójának elemzése: Lőrinczy aprólékos részletezettséggel tárja fel az életrajzi vonatkozásokat és a feltételezett irodalmi, illetve eszmetörténeti hatásokat egyaránt. A szerző prekonceptiója, mely az életművet organikus egészként kezeli, kiterjed a szövegek mögött álló írói szubjektumra is, arra az önéletrajzi „én”-re, amely elsősorban a naplóból rekonstruálható, s amely fontos referencia-bázis a szerző megközelítéseéhez.

Mivel Lőrinczy a kötet elemzéseit „per-újrafelvételnek” is szánta, nem csoda, hogy a fogadtatást ismertető szövegrészek erősen polemikus jellegűek. A szerző elsősorban a művek értékeire figyel, s a kritikusabb vagy egyértelműen elutasító értékelésekkel szívesen száll vitába. E polemikiából is nyilvánvaló a szerző szemé-

lyes elkötelezettsége az életmű iránt, s ez az elkötelezettség olykor elfogult megállapításokhoz, következtetésekhez vezet. Bármennyire szellemes, mély értelmű és sokrétű mű például a *Szegények iskolája*, melynek Lőrinczy kimerítő, invenciózus elemzését adja, konklúziói – véleményem szerint – túldimenzionálják a mű jelentőségét. Vitatható, hogy e munka „felől kell megközelítenünk és vizsgálnunk Márai többi művét, hiszen az e könyvben körvonalazott szemlélet sugárzik ki belőlük”.

A kötet számos elemzésében a pszichológiai nézőpont dominál. Adódik ez abból is, hogy Márai eszméit, gondolatait, filozófiai, morális nézeteit – lévén szó regényekről, és nem értekezésekről – fiktív hősök, regényfigurák közvetítik, olykor direkt módon, épp csak a fikció külső, formális kereteit tartva fenn. Lőrinczy nagy figyelmet szentel a regényhősök személyiségének, gondolatvilágának, nemkülönben a Márai és alakjai közti „viszony” meghatározásának, azaz, hogy az adott szereplő mennyiben tekinthető az író alakmásának vagy szócsövének. Ez a beleérző, beleélő kritikai attitűd egyrészt a művek mélyebb megértését, elsajátítását teszi lehetővé, másrészt veszélyeket is rejt: a művel, illetve annak létrehozójával való azonosulás bizonyos esetekben oda vezethet, hogy az elemző megérti, magyarázza és elfogadja a „regényvilágot”, de azon belül maradván lemond a tágabb értelmezési horizont kínálta szempontokról. Ritkán, de előfordul ez a szerzővel is. Így *A nővér* című regény elemzése során, amikor az író által „titok”-ként, csodaként elkönyvelt jelenségekkel kapcsolatban ezt írja: „főlöszleges nevet keresnünk annak, aminek nincs

pontos neve, fogalmivá tennünk azt, ami nem egészen fogalmi.”

Lőrinczy Huba pontos, árnyalt és választékos nyelven fogalmaz. Stílusa egyéni, amennyiben nem riad vissza az ünnepélyesebb, emelkedettebb kifejezésektől és stílusfordulatoktól sem. Ennek ellenére értekező prózája élőbeszédszerű, pontosabban: a hangzó beszéd, az előadott szöveg stílusát idézi fel. Ezt a hatást erősítik a szerző gyakori önkomentárjai, metaszovegei, nemes, olykor archaikus retorikája. Ugyancsak a tanár, a tudást áthagyományozni kívánó szerző alkatából fakad a részletező pontosság, az érvelések bőséges adatolása is. Lőrinczy Huba, akár csak Márai, írásaival tanítani, nevelni akar, tudását, széleskörű erudícióját, irodalomtörténeti tapasztalatait és felismeréseit meg akarja osztani az olvasóval.

A kötet tanulmányaiból és a szerző korábbi munkáiból már határozottan körvonalazódik az az átfogó Márai-kép, mely nyilván egy nagy, monografikus feldolgozásban fog testet ölteni. A művek folyamatos újraolvasása és értékelése, valamint a hangsúlyok áthelyezése azért is fontos lehet, mert a Márai-életmű, meglehetősen hosszú magyarországi tetszhalála után, egyre szélesebb körökben hódít, s az új kiadások révén egyre nagyobb hányada lesz hozzáférhető. Az interpretálóknak a recepció váratlan jelenségeivel kell szembenéznük; ilyen például *A gyertyák csonkig égne* hatalmas külföldi sikere. Mind ezen folyamatokban Lőrinczy Huba munkálkodása, melynek egyik szép dokumentuma ez a kötet is, fontos és megkerülhetetlen.

Erdődy Edit

**GÁSPÁRI LÁSZLÓ: A FUNKCIONÁLIS ALAKZATELMÉLET  
NÉHÁNY KÉRDÉSE. A GONDOLATALAKZATOK**

Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 33 l. (Az Alakzatok Világa, 1).

Az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő, Szathmári Istvántól alapított és irányított Stíluskutató Csoport két újításáról tájékoztat ismertető kiadványuk, *Az alakzatok világa* sorozatának 1. száma. Az egyik újítás az, hogy kutatási tárgyuk a retorikai alakzat lett. A másik pedig az, hogy a kutatásuk eredményeit új formában, 2–4 íves füzetekben teszik közzé „a gyorsabb megjelentetés” céljával (5). A két újítás megértéséhez számba kell vennünk az előzményeket, majd pedig az indoklásukat.

A nyolcvanas években a kutatási téma a századforduló stílusa volt. A kilencvenes években a témakör módosult, bővült, egyrészt azzal, hogy a két világháború közötti stílusirányzatok, másrészt pedig stíluselméleti kérdések és különböző stilisztikai kategóriák vizsgálatára tértek át. A kutatások eredményeit tanulmánykötetekben közölték, ilyen kötet a Fábián Pál és Szathmári István szerkesztette *Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről* (1989), a *Hol tart ma a stilisztika?* (szerk. Szathmári István, 1996), valamint a *Stilisztika és gyakorlat* (szerk. Szathmári István, 1998).

Az új kiadványsorozat első füzetében két tanulmány szerepel: a sorozatszerkesztő Szathmári István *Alakzat kutatásunkról* című bevezetője és Gáspári Lászlónak *A funkcionális alakzatelemzés néhány kérdése* címen írt tanulmánya.

Szathmári István azt tárgyalja, hogy miért választották témául az alakzatokat. Az egyik magyarázata a stilisztika elméleti kiszélesedéséhez kapcsolódik, elsősorban ahhoz, hogy a stílust többféleképpen lehet

tanulmányozni (7), azaz szemlélettől, nyelvfelfogástól, elméleti háttértől függ, hogy hogyan közelítjük meg, illetőleg, hogy miket tartunk lényeges vonásainak. Ez a többféleség összefügg a stilisztika egyre inkább erősödő tudományközi kapcsolataival, egyre jobban integráló és integrált státusával.

A több közül az egyik lehetőség a klasszikus retorika alapfogalmával, az alakzatok segítségével való vizsgálat. Jelentőségüket abban látja, hogy az alakzatok „szinte a teljes kommunikációt” átfogják (7), és hogy „napjainkban a költészetbeli szerepük is megnőtt”, előtérbe kerültek ugyanis a szintaktikai viszonyok, továbbá mindebből is következően napjainkban egyre gyakrabban kerül szóba a *retoricitás*. Az alakzatok vizsgálatának módjairól szólva Szathmári a következő lehetőségeket említi meg: kultúrtörténeti, esztétika- és poétikatörténeti, valamint nyelvi, stilisztikai, kognitív szempont, továbbá a szöveggel, szövegtípussal, a szöveg interpretációjával való kapcsolat. A kutatócsoport számára a megvalósítandó célt és egyben a kutatás tárgyát így jelöli meg: az alakzatok alapproblémáinak a tisztázása, a legfontosabb alakzatok minél több szempont alapján való kidolgozása, egyéni stílusokban és stílusirányzatokban való szereplésük vizsgálata (8).

A szerző azzal is számol, hogy a vizsgálatok során újabb kérdések merülhetnek fel, mint amilyen például az, hogy egy alakzat (pl. az ismétlés) egy másik alakzattal (pl. a párhuzammal) kerül összefüggésbe, azzal kereszteződik, és még inkább felmerülhetnek az alakzatok szövegtani, retorikai,

stilisztikai, irodalomtudományi funkcióinak, „a világ művészi leképezésének”, a megformáltságnak az elemzésében (10).

A szerzőtől javasolt kutatási elvek célirányosságáról, alkalmasságáról megállapíthatjuk, hogy produktívak, ugyanolyanok, mint amilyenek a korábbiak voltak. Szathmári valóban iskolát teremtett, ami egész eddigi szervező és irányító tevékenységéből is következik, és persze az is, hogy a csoport egyre jobban szerepel, egyre több és jobb eredményt mutat fel, úgyhogy ma már kitüntetésnek számít, ha valaki tagja lehet.

Gáspári László tanulmánya, *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*, az új témakörből az első közlemény. Kiindulópontja a gondolatalakzat, egy funkcionális alakzatelmélet sajátos kategóriája, amely a gondolatok elrendezésének formai megoldásait foglalja magukba, ilyen például az ismétlés, ellentét, chiazmus, allúzió, allegória, ironia stb. Ezek egyben „a legtagabb pragmatikus-ismeretelméleti kategóriák – úgy is mint a szemléleti-hangulati létezés mód foglalatai” (13). Lényeges sajátosságuk, hogy „a fölérendelt és elsődleges alakzattípus generikus jegyeit is képviselik, hordozzák” (13), amiből is következik, hogy „a gondolatalakzatok vizsgálata az egyéb alakzatok minősítését, a szövegben betöltött funkcionális természetük feltárását is magában foglalja” (13).

És valóban fontos idetartozó kérdést jelent a fentebbi idézetben és a tanulmány címében is említett „funkcionális” jelző tartalma, a „funkcionalitás”, például az, hogy (egy elemzett szövegrészletben) milyen jellegű a fokozás, mi a szerepe az ellentétnek. A példákból levont következtetése az, hogy „az efféle funkcionális strukturálódás természetesen az alakzat

jellegének is függvénye” (13). A szerző funkcionális alakzatszemléletében lényeges vonás az is, hogy a funkcionális szorosan kapcsolódik a pragmatikához. Szerinte például „a költői kérdés sajátja, hogy benne egy pragmatikai természetű művelethez [...] társul egy szemantikai vagy pragmatikai előfeltevés” (21), és így jut el formai, grammatikai kötöttségeinek a „funkcionálást biztosító általános ismérvek” tárgyalásához. Különböztet a funkcionális szemlélet – mint látni fogjuk – a stílussal való kapcsolatteremtésben csúcsosodik ki.

Gáspári tanulmányának fő témája a komplex alakzat, ami tulajdonképp funkcionálisan egymással társuló alakzatok kategóriáját jelenti (13). Lényegét Ady *Ruth és Delila* című versének az elemzése alapján világítja meg: itt a kompozíciót átfogó komplex alakzat az ismétlés, mely fölérendelt általános típusként – az alakzatokba rendeződő élménynek megfelelően – különböző formáiból, módzataiból ötvöződik, miközben a fellazított költői mondatant, az anakoluthont vagy inverziót egy zárt, szabályos elrendezésbe illeszti (14). Így jut el Gáspári a szóba jöhető alakzatok számbavételéhez, bizonyos és jól kiválasztott esetekben a tárgyalásukhoz azzal a mindenképpen elfogadható érveléssel, hogy „az alakzategyüttesek összetevőinek funkcionális leírhatósága megkívánja a klasszikus és a neoretorika által megadott rendszerük és természetük ismeretét, számbavételét” (15). A tárgyalt alakzatokat jól megválasztott példákkal világítja meg. És külön kérdésként foglalkozik a metaforával, a metafora szemantikai és grammatikai motiváltságával (25–32).

Idetartozó fontos kérdésként tárgyalja ugyancsak a funkcionális alapján és az

alakzatokkal való összefüggésében a stílus fogalmát. Szerinte „az alakzatok mindenkori aktualizált funkciója a szöveg létrejöttében megnyilvánuló stílus” (25). Ebből az értelmezésből két következtetést von le. Az egyik az, hogy „az alakzatok komplex együttese stílusosan rendelődik alá az élménynek, mely funkcionálisan szabja saját arculatához szükséges és lehetséges alakzatformáit, a magatartással formálja a módszert és ezen keresztül vetül a stílusra” (24). A másik következtetése pedig az, hogy „a stilisztika voltaképpen funkcionális grammatika is” (24).

Az alakzatok különböző vonatkozásainak tárgyalása során Gáspári produktívnak bizonyuló funkcionális szemlélete alapján fontos elméleti kérdéseket vet fel, amelyekről tudjuk, hogy a retorika és egyben – közvetve vagy közvetlenül – a stilisztika és az irodalomtudomány nagy és nyitott kérdései, és próbál feleletet is adni ezekre a kérdésekre, de mindig úgy, hogy jelzi vagy legalábbis érzékelteti a vitathatóságot, és ez az eljárása kétségtől nagy pozitívuma tanulmányának, olyan erénye, amely elismerésre késztet.

Minderre egy olyan példa, amelyben a többféleség és a vitathatóság hangsúlyozódik (csak a kritikus részleteket idézem): továbbra is kérdéses marad, hogy a retorika eljárása, művelési rendszere beilleszthető-e egy olyan nyelvelméletbe, amely a statikus leírást egy Tolcsvai Nagy Gábor által javasolt dinamikus kerettel kívánja fölváltani, vagyis egy olyan nyelv irodalmi relevanciája mellett foglal állást, amely nem készlet és szabályrendszer gyanánt viselkedik, hanem – amint Kulcsár Szabó Ernő véli – maga testesíti meg a nyelvben bekövetkező esztétikai tapasztalat mindenkori időbeliségét (21). Érdeme továbbá

az interdiszciplinaritásnak mint fontos összegezési szempontnak az érvényesítése, így például itt: „a funkcionális alakzatelmélet érintett kérdései talán így is érzékelhetik a retorika, a stilisztika és a grammatika kölcsönviszonyát” (32).

Gáspári vélekedéseire a tanulmányából is kikövetkeztethető összetett szemlélet jellemző. Felfogásának, elgondolásainak alapfeltételeit a következő hármasságban összegezhetjük: komplex alakzat, funkcionális, szövegközpontúság. Problémafelvetései és ezek közül többnek is sikeres megoldása, célravezető tárgyalásrendje, tiszta – de nagyon tömör stílusban megnyilatkozó – gondolatvezetése a Stíluskutató Csoport munkájának magas színvonaláról is tanúskodnak. Alakzatkutatásai beleilleszkednek abba a folyamatba, amely a magyar stilisztika megújítását, korszerűsítését jelenti. Kérdés, hogy az alakzatkutatással fellendülő retorikakutatás hogyan fejlődik tovább a kutatócsoport világában és egyáltalán a magyar stilisztika és társtudományainak a kontextusában, hogyan tágul hatóköre, hogyan kerül be az alakzatok mellett és után az újabb kutatásokba a retorika mint szónoklattan, szerkesztéstan vagy mint az érvelés és értekezés tudománya, esetleg mint beszédtechnika.

Az ismertetés során tárgyalt kérdésekből és értékelő megjegyzésekből egyértelműen kiderülhet, hogy az első füzet mindkét tanulmánya elsődlegesen alapozó jellegű, és jól tájékoztat a célról és szándékról, a megvalósítás lehetőségeiről, az elméleti alapokról, a problémákról és nehézségekről. Ezért is fontos esemény a magyar stilisztika és társtudományainak történetében az új sorozat első füzetének megjelenése.

*Szabó Zoltán*